

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2025]

Hanım YILMAZ

<https://orcid.org/0000-0001-9446-724X>

Dr.

hanim.yilmaz@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

<https://ror.org/05mskc574>

Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Süsenin Klasik Türk Şiirindeki Anlam Yolculuğu

The Journey of Meaning of the Iris in Classical Turkish Poetry

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 30.06.2024

Kabul Tarihi | Date Accepted: 23.11.2024

Yayın Tarihi | Date Published: 20.03.2025

Atıf | Citation

Yılmaz, H. (2025). Süsenin Klasik Türk Şiirindeki Anlam Yolculuğu. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(1), 343-367. <https://doi.org/10.34083/akaded.1507776>

Yılmaz, H. (2025). The Journey of Meaning of the Iris in Classical Turkish Poetry. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(1), 343-367. <https://doi.org/10.34083/akaded.1507776>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright & License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Hanım YILMAZ | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Öz

İnanışlara ve kültürlere ait kadim bilgiler “toplumsal bilinçdışı”nın aktarımıyla, sanatçının altbilincinde yer edinir. Böylelikle bu bilgilerin izleri sanat eserlerinde takip edilebilir hâle gelir. Bu izlere, çokkatmanlı anlam dünyasına sahip klasik Türk şiirinde de rastlamak mümkündür. Bu şiirdeki bazı sözcüklerin ve ifadelerin kökeni sorgulandığında onlara kadim bilgilerin kaynaklık ettiği görülmektedir. Metinleri anlamladırma sürecinde, köken bilgisi odağında bir çözümleme yapıldığında okuyucunun zihninde daha belirgin bir görüntü oluşabilecektir. Buradan yola çıkılarak bu çalışmada, “iridaceae” familyasına ait bir bitki olan süsen çiçeğinin metinlerdeki görünümünü, onun sembolik ve mitolojik kökenleri odağında yorumlayabilmek amaçlanmıştır. Bunun için de ilk adımda süsene dair mitoloji ve sembol kaynaklarındaki bilgilere; ardından süsenin geçtiği mısralara 148 divan, 43 mesnevi, 11 şiir mecmuası taranarak ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise kaynaklarından elde edilen bilgiler ve süsenin geçtiği mısralar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda mitolojik ve sembolik bilgilerin mevcut mısralarla çeşitli bağlamlarda örtüştüğü görülmüştür. Buradaki çalışmada ise, süsen hakkında ulaşılan bilgilerin odağında, onun metinlerdeki bağlamlarına dair bulgular değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, çiçek, süsen, mitoloji, sembol.

Abstract

Ancient knowledge of beliefs and cultures takes place in the artist's subconscious through the transmission of the “social unconscious”. Thus, traces of this knowledge become traceable in works of art. These traces can also be found in classical Turkish poetry, which has a multilayered world of meaning. When the origin of some words and expressions in this poetry is questioned, it is seen that ancient knowledge is the source of them. In the process of making sense of the texts, a more distinct image can be formed in the reader's mind when an analysis is made in the focus of origin information. Based on this, this study aims to interpret the appearance of the iris flower, a plant belonging to the “iridaceae” family, in the texts in the focus of its symbolic and mythological origins. For this purpose, in the first step, information about the iris in mythology and symbol sources was tried to be accessed. Then, 148 divans, 43 mesnevi and 11 poetry collections were scanned to find the verses in which the iris flower is mentioned. Afterwards, the information obtained from the sources and the verses in which the iris is mentioned were compared. As a result of this comparison, it was seen that mythological and symbolic information overlapped with the existing verses in various context. In this study, the findings on the context of irises in the texts will be evaluated in the focus of the mythological and symbolic information about irises.

Keywords: Classical Turkish literature, flower, iris, mythology, symbol.

Giriş

Klasik Türk şiiri sıklıkla “bezm ve rezm” olarak nitelenen eğlence ve savaş görüntülerine sahne olur. Şiirdeki bu sahneleri de zaman zaman kutsal bahçeye öykünen yeryüzü bahçeleri ve oradaki bitkiler temsil eder. “Sevgili”ye ulaşma amacını odağına alan klasik şiir anlayışında onun mekânı, dinlerde vad edilen “cennet”le ele alınır veya onu anımsatan benzetmelerle sunulur. Sevgili, âşık ve rakip üçgenindeki bu kurgunun merkezindeki mekân bahçedir. Eğlence meclislerine sahne olan bu bahçelerde mevsim çoğunlukla bahar ve bahçede bulunan çiçeklerin hükümdarı da güldür. Kutsal kitaplardaki cennet ifadeleriyle benzer biçimde anlatılan bahçeye kusursuzluk hâkimdir. Klasik Türk şiirinin benzetmeler dünyasının önemli ölçüde Fars şiiri etkisinde şekillendiği bu şiir anlayışının realistten çok idealist bir estetik anlayışa sahip olduğu düşünüldüğünde, bahçe mimarisine önem veren ve bahçeyi bir iktidar simgesi kabul eden Persler aracılığıyla şiirde kurgulanan ideal bahçenin Türk ve Arap şiirine geçtiği düşünülebilir (Yıldız, 2017, s. 434)¹. Klasik Türk şiirindeki kusursuz bahçe tasvirlerinde çeşitli bitkilerle karşılaşmak mümkündür. Bu bitkiler yalnızca bahçe estetiğinin görsel yanını ortaya koymakla kalmaz aynı zamanda pek çok metafora da işaret eder. Şiirde, bahçeler bir eğlence meclisine sahne olduğunda oradaki bitkiler kadeh, saki gibi pozisyonlardadır. Bu bahçeler savaşa sahne olduğunda ise oradaki bitkiler, askerliğe dair kavramları ve savaş aletlerinin işlevini üstlenerek okuyucunun karşısına çıkar. Böyle bitkilerden biri de süsendir.

Süsen, *iridaceae* familyasından Latince adı *iris* olarak bilinen çiçektir (Şekil 1). Yaklaşık 300 çeşidiyle Akdeniz ve Orta Asya bölgelerine özgü bir tür olan bu çiçek soğansı ya da rizomatöz bitkiler arasındadır. Çiçekleri genellikle üç sepal, üç petal ve altında polen üreten anterlerin gizlendiği üç geniş polen alıcı stigma dalına sahiptir (Abella J. vd. 2024, s.1; Lehner, 1960, s. 64). Mart ayından Nisan ayına kadar çiçek açtığı bilinen süsen (Savari & Sheikhi, 2023, s.137) sözlüklerde “*mor renkli çiçek, renkli çiçek, bir tür makbul çiçeğin adı, gök, sarı ve beyaz renkte olan çiçek, çok çeşitli çiçek; soğan çiçeği, irsâ; beyaz olanına zambak denir, gök çiçeklisine süsen-i âsmanî ve bu gök çiçekli olanın köküne irsâ denir*” tanımlarıyla geçer. Bu anlamlarla birlikte “*tahrifen susam*” olarak kullanıldığı da yer alır (Birinci, 2019, s. 55; Redhouse, 2009, s. 449; Halimî, 2013, s. 238; Toparlı, 2000, s. 818; Parlatur vd. 2006, s. 485). Bu çiçek antik dönemin tıbbi bitkilerindendir. Özellikle Roma İmparatorluğu döneminde, ünlü hekimlerce çeşitli reçetelerin içerisinde listelenmiştir. Bu bitkinin kökünden elde edilen bir çeşit yağ/merhem yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Parfüm yapımında (Kolancı, 2019, s. 139)

Şekil 1:
<https://turkiyeflorasi.org.tr/pdf/10.30796/ANGV.2021.9.pdf>

¹ Bahçe simbolizmi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yıldız, A. (2017). Klasik Türk şiirinde menekşe ile ilgili benzetmelerin kökeni üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, 433-450.

ve çeşitli hastalıkların tedavisinde² karşılaşılan bu bitki sanat eserlerinde de varlık gösterir³. Edebî metinlerde de sıklıkla görülen süsen klasik Türk şiirinde farklı tasavvurlar ve ifadelerle yer almıştır.

Şairler, süsenle daha çok “*kılıç, tığ, hançer ve şemşir*” gibi keskin nesnelere ile ayrıca “*dil (zebân) ve asker*” gibi öğeler arasında ilgi kurmuşlardır. Süsenin anlam çerçevesini tamamlayan “*şeşper, devât, kadeh, tas, âşık, hokkabâz, suhandân, deli, hizmetçi, dilber*” gibi diğer öğeler de onun çanak yaprakların görünümünden esinlendiğini gösterir. (Bayram, 2007,s.587). Ancak klasik şiirde süsen ile ilgili tespit edilen bu benzetmelerin kaynağı onun yalnızca şekil özellikleriyle ilgili değildir. Bu benzerliklerin kaynağını aynı zamanda kadim bilgiler oluşturmaktadır. Bu bilgiler eşliğinde yapılacak bir okumayla, şiirlerde süsenin yer aldığı ifadelerin, benzetmeler bağlamında başkaca kaynaklarından söz etmek mümkün olabilecektir. Böylece şairlerin ifadeleri de okuyucunun zihninde daha belirgin bir hâle gelecektir. Bu çalışmada *süsen*, ulaşılan mitolojik ve sembolik bilgiler odağında aşağıdaki tabloda karşısında örnek beyitlerin olduğu bağlamlarda değerlendirilecektir:

1. Özgürlük	Ki bir atlu turur şehzâde bigi/Çemende süsen-i âzâde bigi (Celilî/Kazan Nas, 2018, M. 847)
2. Dil, Lisan, Belagatli İfade	Süsen-i deh-zebân-ı gülşende/Mantku't-Tayra virdi tâze edâ (<i>Neccarzâde Rızâ/ Özdemir, 1999, K. 2/10</i>)
3. Tanrı'nın Zikri	Olcak ebr-i bahârîden cihân reşk-i cinân/Berg-i süsen oldı şükr-i Hak ile ratbû'l-lisân (<i>Azmîzâde Haletî/ Kaya, 2017, G. 662/1</i>)
4. Suskunluk/Sessizlik	Bülbül ü süseni evsâf-ı gül-i ruhsârun/Birini bagda elken birini lâl itdi (Sehabî/Bayak, 2024, G. 379/3)
5. Elbise	Jâledür süsen içinde dil-ber-i simîn-beden/Kim geyer vâlâ-yi terden âsmâni pîrehen (<i>Meâlî/Ambros, 1982, G.185/1</i>)
6. Su/İçecek İkramı	Alur billür ayagı ele nesrîn/Kabagı süsenün yanında zerrîn (<i>Derviş Hayalî, (Köksal, 2003, M. 329).</i>)
7. Hizmetkâr	Nola dinildise adına süsen-i âzâd/Kapunda bende-i zâr u nizârdur süsen (<i>Ahmed-i Rıdvân/Çeltik, 2017, G. 592/6</i>)
8. Elçi	Süsen-i dehr-tâbı söylese ger/Nelerinden virürdi saña haber (<i>Vücutî/Aydemir, 2017, M. 2357</i>)

² Dioscorides'in yazdığı tıp kitabında bu konuyla ilgili detaylı bilgiye ulaşılabilir: Dioscorides (2000). *De Materia Medica*. Ibis Press, s. 1-2.

³ Chateau de Versai'de bulunan Michelle Corneille'in *İris and Jupiter* tablosu; Kunsthistorisches Museum'da bulunan Hugo van der Goes'in *The Fall* tablosu ve yine aynı ressamın ait Galleria degli Uffizi'de bulunan *Portinari Altarpiece*; Museo Nacional Thyssen-Bornemisza'da yer alan Hans Memling'in *Flowers in a jug* tablosu; Louis Glück'ün kitabına da aynı adı verdiği *The Wild Iris* (1943: s.1) şiiri süsenin konu olduğu sanat eserlerindedir.

9. Mezar Çiçeği	Hançerinden çekdiğüm şerh olmaz Âhî ol şehün/Diller olsa haşra dek kabrümde her süsen bana (<i>Âhi/ Kaçalin, t.y., G. 8/5</i>)
10. Işık, Parlaklık	Şeb-i 'işret bu demde rûzdan ra'nâ vü rûşen- ter/Kenâr-ı bâgda süsen kanâdil (<i>Laziklizade Feyzullah Nafiz/Demir 2017, K. 6/12</i>)
11. Keder	Çü ben süsen-sıfât mâtem-zed'oldum Yaraşmaz gonca gibi hurrem olmak (<i>Celîli, Kazan Nas, 2018, G. 197/4</i>)
12. Kahramanlık	Açdı diyâr-ı gülşeni süsen sabâyile/Yalın kılıç elinde dilâver degül midür (<i>Ereğlili Türâbî/Okuyucu, 2004, G 6/4</i>)
13. Ritüel	Kapunda süsen ü gonca çü bağladı dil agız/Bulara mülk-i çemen tîg ile musahhardur (<i>Şeyhi/Biltekin, 2017, G. 45/4</i>)
14. Zarafet	Küşte-i hançer-i hûn-rîzûn idersin seveni/Süsen-i bâg-ı letâfet seven ölsün mi seni (Kabîli /Gürbüz 2018, G. 3648)
15. Sadakât	Müdde'î hâr u Celîli süsen-i bâg-ı vefâ/Veh ki dil-keş görünür ey kebg hâristân sana (<i>Celîli/Kazan Nas, 2018, 28/6</i>)
16. Bilgelik	Çü süseni ma'rifet ehli tut hem/Egerçi deh-zebândur olmuş ebkem (<i>Hümâmî, Altun, 2017, M. 507</i>)

Tablo 1: Süsenin beyitlerdeki bağlamları ve örnekler

1. Özgürlük

Beyaz renkli süsen (Şekil 2) “*süsen-i âzâd/ âzâde*” olarak bilinir (Dehhoda, 1373, s.13741). Klasik Türk şiirinde de süsen özgürlük simgesi bakımından “*süsen-i âzâd/ âzâde*” terkihi

Şekil 2:
<https://turkiyeflorasi.org.tr/pdf/10.30796/ANGV.2021.9.pdf>

ile karşılık bulur. Bu ifadelerin izi sürüldüğünde, kaynağının kadim bilgilere dayandığı görülür. Nitekim süsenin zambağa dönüşümüyle zambağın antik dönemlerdeki rolünün değerlendirilmesi hususu, onun simgesel bağlamı açısından metinlere yansımada da etkilidir. Bu noktada süsenin en önem verilen türü olan beyaz zambak özgürlük simgesi olarak ön plandadır. Bu bakımdan su tanrıçası Anahita ile ilişkilendirilen beyaz renkli süsen, servi gibi özgürlük simgesi olarak dizelerde yer almıştır (Savari & Sheikhi 2023, s.137; Yıldırım, 2006, s. 645; Girâmî, 1321, s. 199). Aşağıdaki mısraların bu özürlük simgesine tanıklık edebileceğini düşünmek mümkündür.

Ki bir atlu turur şehzâde bigi
Çemende süsen-i âzâde bigi (Celili/Kazan Nas, 2018, M. 847)

[Şehzade gibi bir atlıdır; bahçede hür süsen gibidir.]

Şol jâle düşen süsen-i âzâdeveş ey dil
Dür dişlerinin vâsfi gerek vird-i zebânun (Bakî/Küçük, t.y., G. 278/4)

[Gönül! Şu çığ düşmüş hür süsen gibi senin dilinin tespihi (sevgilinin) inci dişlerinin övgüsü olmalıdır.]

Oldum esîr bir kadi şimşâda kim aña
Sünbül gulâm u süsen-i âzâd bendedür (Sehabî/Bayak, 2017, G. 55/3)

[Sünbülün ve hür süsenin köle olduğu bir endamlı güzele esir oldum.]

2. Dil, Lisan, Belagatli İfade

Klasik şiirde süsenin konuşma, belagat ve söz söyleme becerisi gibi ifadelerle bir arada kullanıldığı da sıklıkla görülmektedir. Bu şekilde ifade edilmesinin sebebi onun dile benzeyen görüntüsünden başka, bu ifadelere farklı bilgilerin kaynaklık etmesidir. Süsen “*on dilli*” olarak da bilinmektedir. Mezopotamya, eski dünyada çeşitli dillerin merkezi olduğundan İran’ın Hûzistan bölgelerinde eski bir şehir olup on dilli nitelemesiyle bilinen Şûş da aynı anlamı taşır⁴. “*Süsen-zebân*” ifadesi fesahatli ve belagatli söz söyleyen anlamındadır. Bununla ilgili olarak süsen, belagat simgesi olarak görülür (Dehhoda, 1373, s. 12842; Yıldırım, 2006, s. 645; Lehner, 1960, s. 64).

Ayrıca yukarıda “özgürlük” bağlamında bahsedildiği gibi süsenin zambağa dönüşümüyle ilgili zambağın etimolojik değerlendirmesine bakıldığında iki ayrı sözcük olan “zen” ve “bak” sözcüklerinden müteşekkil olduğu görülür (Savari & Sheikhi, 2023, s. 137). Pehlevî dilindeki “jen (ژن)”, Mâdî dilindeki “zen (زن)” sözcüğü “insan” anlamında (Dehhoda, 1373, s. 12934) iken; Orta Farsçada ve Part dilinde, Anahid Banu ateşkedesindeki Zerdüş Kâbesi’nde yer alan I. Şapur yazıtında “banug (بانوگ)” saray kadınlarının ünvanı ve ana tanrıça Anâhid (Anahita)’in ünvanıdır (Recebî 1350’den aktaran Savari & Sheikhi, 2023, s. 137). Pek çok Sâsânî metninde geçen bu “hanım” ünvanı Nâhid/Venüs için kullanılmaktadır. İhtar için de kullanılan “banu” ünvanının Babil’den geldiği tahmin edilir (Boyce, 1983, s. 1006). Öte yandan “bak (بک)” sözcüğünün karşılığı Farsçada “çok söz söyleyen” anlamındadır (Dehhodâ 1373, s. 4900). Süsenin belagat ve konuşma simgesi olarak değerlendirilmesini bu açıdan da temellendirilebilmek mümkündür.

Aşağıdaki beyitlerde süsen, “*tâze edâ vir-*”, “*ratbü’l-lisân*”, “*fasîh*”, “*üstâd-ı belig*” gibi ifadelerle birlikte kullanılmıştır. Bu ifadeler, onun yapıklarının şekil itibarıyla dile benzerliği ile açıklanabilmesinden başka konuşma ve belagat simgesi oluşuyla örtüşüğünün de tanığıdır.

⁴ Süsenin etimolojik değerlendirmesine dair detaylı bilgi için bkz. Savari & Sheikhi (2023). Etymology of iris in Persian flower and bird miniature. *Journal of Fine Arts*, 2 (8), s. 135-146.

Süsen-i deh-zebân-ı gülşende

Mantıku't-Tayra virdi tâze edâ (*Neccarzâde Rızâ/ Özdemir, 1999, K. 2/10*)

[Çiçek bahçesinin on dilli süseni kuşların lisanına/*Mantıku't-Tayr'a* orijinal bir üslup kattı.]

Gül yüzi vasfını 'Aynî idemezsin şübhesüz

Ger dehânun süseninde deh zebân ider cihân (*Karamanlı Aynî/ Mermer, 2020, K. 22/4*)

[Aynî! Ağzının süsenindeki on dil dünyaları söylese de (pek çok konuda söz söyleyecek kabiliyete sahiptir ancak sevgilinin) gül yüzünü tarif edemezsin.]

Olup süsen bigi ratbü'l-lisân ol

Senâya goncaveş açdı dehân ol (*Celili/Kazan Nas, 2018, M. 969*)

[O, süsen gibi belagat sahibi olup gonca gibi övgüye ağzını açtı.]

Bir kerîmün pençesi dest-çenâr

Bir fasîhün dili süsen âşîkâr (*Ahmedi/Akdoğan, t.y, M. 3085*)

[Apaçık, bir cömert kimsenin pençesi çınar eli; bir güzel konuşan kimsenin dili süsen]

Hayret-zede olmasa zebânı

Üstâd-ı belîg olurdu süsen (*Sakıb Mustafa Dede, /Arı 1994, G. 139/19*)

[Süsenin dili şaşkınlığa uğramış olmasaydı belagat üstadı olurdu.]

3. Tanrı'nın Zikri

Süsen bir başka görüntüde, sessizce on diliyle Tanrı'ya dua eden insanı temsil eder (Korkmaz 2010, s.1332). Yukarıda ifade edilen dil, lisan ve belagatli söz söyleme bağlamlarını da beraberinde bulunduran aşağıdaki beyitlerdeki “*du 'â bâğında gûyende ol-*”, “*şükr-i Hak ile ratbü'l-lisân ol-*”, “*nâm-ı pâkini lisanına al-*” ifadelerinde aynı zamanda Tanrı'ya dua etme imajı da belirgin bir şekilde ifade edilmiştir.

Kudretün zerrinden itdün ergavân

Hamdün için sūsene virdün zebân (*Mihri Hatun, /Arslan, 2017, T. 163*)

[Kudretinin som altınından (kırmızı renkte) erguvan yaratıp övgün(ü söylemesi) için sūsene dil verdin.]

Zebân-ı terle Rıdvân hemçü süsen

Du'â bâğında hoş gûyende olsun (*Ahmed-i Rıdvân/Çeltik, 2017, K. 46/9*)

[Rıdvân, süsen gibi taze bir söyleyişle (orijinal bir üslupla) dua bahçesinde belagat sahibi kimse olsun.]

Olıcak ebr-i bahârîden cihân reşk-i cinân

Berg-i sûsen oldı şükr-i Hak ile ratbü'l-lisân (*Azmîzâde Haletî/ Kaya, 2017, G. 662/1*)

[Âlem, bahar bulutlarından (yağmurlarla doğanın yeşermesi sonucunda) cenneti kıskandıracak hâle geldiğinde, süsen yaprağı Tanrı'yı şükrederek güzel sözler söyledi.]

Aldukça nâm-ı pâküni sûsen lisanına

Oldukça hüsn-i kâmet ile nârven revân (*Ahmed-i Rıdvân/Çeltik, 2017, Terkib-bend 2/9*)

[Süsen, münezzeh ismini ağzına aldıkça; endam ile narven ardı sıra gittikçe...]

4. Suskunluk/Sessizlik

Süsenin klasik Türk şiirinde vurgulanan bir hâli de onun söz söyleme ve belagat sahibi olma kabiliyetine karşın suskunluğudur. Bu suskunluğun arka planı sorgulandığında ulaşılan bazı bilgiler, bahsedilen nitelik ile ilgili bir yorumu mümkün kılar. Buna göre, İran'ın kadim medeniyetlerinden Akamenid (Hahamenişiyan) İmparatorluğu (M. Ö. 550) dönemindeki hükümdar yazıtlarının ve yine o dönemde ilerleme gösteren Zerdüşt (Mecûsilik) inancının Fars dilinin gelişiminde etkisi mutlakdır. Nitekim bugünkü Farsçanın atası kabul edilen Part dili, Akamenid imparatorluğu döneminde önem görüp gelişme göstermiştir. Bu dönemdeki hükümdar yazıtlarının bir kısmı Part dilinde yazılırken diğer bir kısmı da Elamca (diğer adıyla Şuş), Akadça ve Babil dilleriyle yazılmıştır. Bunun yanında Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Avesta* da Avesta dili (Avestâyî) ile yazılmıştır. Akamenid imparatorluğunun sona ermesinin ardından İskender'in istilasıyla edebiyatta *Fetret ve İnhitat Dönemi* (M. Ö. 331-226) olarak nitelenen süreç hâkim olmuştur. Bu süreçte, İskender'in, Akamenid hükümdarlarının yazıtlarını ve *Avestâ*'yı yok etme politikası söz konusudur (Atalay, 2014, s. 11; s. 19-20). Buradan yola çıkıldığında süsenin, Akamenidler dönemindeki Şuş dili (Elamca) ve dönemin antik kenti Şuş şehri ile arasındaki etimolojik ilgi⁵, ayrıca bu şehirde yetişen bir bitki olması akla gelir. Böylece süsenin suskunluğunun veya sessizliğinin kökeninin de bu mesele olduğunu düşünmek mümkündür.

Bülbül ü sūseni evsâf-ı gül-i ruhsarun

Birini bağda elken birini lâl itdi (Sehabî/Bayak, 2024, G. 379/3)

[Yanaklarının gülünün niteliği, bülbül ve süsenden birini kekeme birini de konuşamaz hâle getirdi.]

Bu çemen gül-ruhlarına derd-i dil kılmaz eser

Yüz dilin var ise hâmuş ol süsen kimi (*Fuzulî/Kılınç, 2021, G. 275/3*)

⁵ Süsen'in Akamenidler dönemindeki Şuş şehri ile arasında, orada yetişen bir bitki olması açısından ve etimolojik açıdan bir ilgi söz konusudur. Bu meseleyle ilgili bkz. Savari & Sheikhi (2023). Etymology of iris in Persian flower and bird miniature. *Journal of Fine Arts*, 2 (8), 135-146.

[Gönül derdi, bu bahçe gibi gül yanaklarına etki etmez; süsen gibi pek çok dilin varsa da sus.]

Ne dil ki anun senâsından dem urmaz

Yeg oldur ki ola süsen bigi ebkem (Ömer b. Mezîd/Canpolat, 1982, G. 118/38)

[Onun övgüsünden bahsetmeyen dilin süsen gibi konuşmaması yeğdir.]

5. Elbise

Süsenin Latince adı İris'tir. İris Yunan mitolojisinde gökkuşağı tanrıçasıdır (Erhat, 1978, s. 175). Onun sözlük karşılıklarından biri olan asmanî (gök renkli, mavi/mor renkli) süsenin "irsâ" olarak adlandırılması da (Dehhoda, 1373, s.12842; Demir, 2012, s. 18) bu adı çağrıştırır. Yunan mitolojisinde, gökkuşağı renginde ince bir tül taşıyan İris bu tüle sarınmış hâlde kanatlı bir kadın olarak tasvir edilir (Bayladı, 2005, s. 250; Gezgin, 2007, s. 128). Özellikle mor veya mavi renkli süsenin taç yapraklarındaki renkler de gökkuşağındaki yoğun renkler ile benzerlik göstermektedir. Buna bağlı olarak süsenin yer aldığı bazı beyitlerde de "gök renkli" elbise nitelemesi görülür (Şekil 3). Bu niteleme elbisenin rengiyle birlikte şeffaflığına da işaret etmektedir. Bununla örtüşecek şekilde kanatlı ve ince ipekli elbisesi olan İris figürüne de rastlanır (Grimmal 1990, s. 225). Süsenin ve üzerinde taşıdığı elbisenin işlendiği bazı beyitler, yukarıdaki bilgiler eşliğinde okunduğunda mor/mavi süsenin sahip olduğu renk odağında yapılabilecek klasik yorumun dışında farklı bir görüntü ile karşılaşılır.

Şekil 3: <https://www.worldhistory.org/Iris/>

Jâledür sÛsen içinde dil-ber-i sîmîn-beden

Kim geyer vâlâ-yi terden âsmânî pîrehen (Meâlî/Ambros, 1982, G.185/1)

[İnce ipekten dokunmuş gök renkli akışkan kumaştan ipekli gömlek giyen gümüş tenli güzel, süsenin içindeki çiy tanesi gibidir.]

Gök pîrehen eylemişdi 'âdet

Ol sÛsen-i gülşen-i beşâret (Celîlî/Kazan Nas, 2018, M. 433)

[O müjde bahçesinin süseni, mavi/mor gömlek (giymeyi) alışkanlık edinmişti.]

Gülşenî dervîşine döndüm soyundum 'Âliyâ

Arkama sÛsen gibi bir köhne ihrâm almadum (Gelîbolulu Âlî/Aksoyak, 2018, G. 876/5)

[Ali! Gülşenî dervîşine benzeyip soyundum; süsen gibi sırtıma yıpranmış/ince bir örtü almadım.]

Sûsen sarındı gök fûtalar itdi yaslar
Dâg-ı gam urdı bağrına bin yirde lâlezâr (*Celili/ Kazan Nas, 2018, M. 1322*)

[Süsen mavi/mor ipekli peştemaller sarınıp lale bahçesi/lale perişan hâlde bağrının pek çok yerine dert yarası açtı.]

Târâc idicek hazân-ı rehzen
Gök gönlek içinde kaldı süssen (*Celili/Kazan Nas, 2018, M. 1833*)

[Süsen, eşkıya güz yağmalayınca mavi/mor gömlek (teş. beden) içinde kaldı.]

Bu örneklerde geçen “*vâlâ-yi ter*”, “*asmânî pîrehen*”, “*gök pîrehen*”, “*köhne ihrâm*”, “*gök fûta*”, “*gök gönlek*” terkiplerinde, gökkuşağının rengini barındıran ince tüle sarıyan İris figürünü belirgin bir şekilde görmek mümkündür. İris’e özgü bu elbise beyitlerde rengiyle, ince ve şeffaf nitelikleriyle göze çarpar.

6. Su/İçecek Sunumu

Süsenin Yunan mitolojisinde karşılığı olan İris’in bir görevi de Zeus’un emriyle Ölüler Diyarı’na ait bir nehir olan Styks Irmağı’ndan tanrıların yemin törenine tanıklık etmesi için su taşımaktı (Grimmal, 2007, s. 732; Bennefoy, 2019, s. 479). Klasik Türk şiirindeki

Şekil 4: <https://www.theoi.com/Gallery/P14.5.html>

süsenin bulunduğu bazı ifadeleri de buradaki bağlamın merkezine yerleştirmek mümkündür. Burada ifade edilen su taşıma görevini İris, altın güğümle gerçekleştirmektedir. Bununla ilgili olarak süsenin renklerinden biri de sarıdır (Bayladı, 2015, s. 468; Eyüboğlu, 2016, s. 130; Rangchi, 1389, s. 228). Bu bağlamda süsenin sakilik görevi (Şekil 4) su taşınan kabın altın olması detayına dair bir görüntü sunan “*zerrîn kabak*”, “*şîşe-i zer*” terkiplerinin bulunduğu şu beyitlerde ifade edilmektedir:

Alur billûr ayagı ele nesrîn
Kabagı süssenün yanında zerrîn (*Derviş Hayalî/Köksal, 2003, M. 329*).

[Nesrin, eline billur kadehi alır: süsenin altından olan içki kabı da yanındadır.]

Ziver için nergis-i sermestine
Süsen aldı şîşe-i zer destine (*Aşkî/Aytaç, 2017, M. 4368*)

[Süsen, körkütük sarhoş olan nergisi süslemek için eline altın kadeh aldı.]

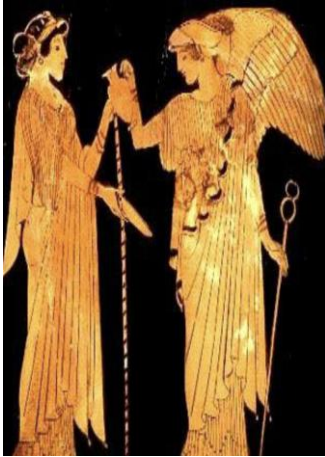
İris’in Styks Irmağı’ndan getirdiği su üzerine Tanrılar yeminlerini ederler ve bu yemini çiğnedikleri zaman, on yıl tanrı konumundan uzaklaştırılırlar (Bennefoy, 2018, s. 479). Buradaki “*yemin bozma*” bağlamı da Nedim’in aşağıdaki beytindeki “*şikest-i tevbe*” ifadesiyle karşılık bulur.

Dehân-ı goncayı bâz et zebân-ı süseni ter kıl⁶
Şikest-i tevbeye dahl edene hâzır-cevâbımsın (Nedim/Macit, 2017, T. 17/2)

[Goncanın ağzını aç, süsenin dilini fasih/üslubunu orijinal hâle getir; tövbe bozma konusunda söz söylemeye kalkışana yerinde ifade edilmiş karşılığımsın.]

7. Hizmetkâr

Klasik şiirde sevgili, kusursuz güzelliğiyle en ön planda konumlanır. O, tüm diğer güzellerin hükümdarıdır. Güzelliğiyle yalnızca âşığı perişan etmekle kalmaz aynı zamanda güzellik iddiasında bulunan tüm varlıklara kendi değersizliklerini idrak ettirir. Onlar bu şiirde, görünüşlerinden utanarak ya da kıskançlıklarından kendilerini yok etmek isteyen bir ruh hâline bürünürler. Sevgilinin kusursuzluğu karşısında, güzelliğiyle göz kamaştıran tüm çiçekler, kâinattaki tüm parlak gök cisimleri ve aydınlatma işlevi gören nesnelere ile bütün güzel kimseler dahi kendini yetersiz hisseder. Onlar ancak sevgilinin hizmetini

Şekil 5: <https://www.theoi.com/Gallery/P21.6.html>

yapacak niteliktedirler. Tam bu noktada ise kaynaklarda, Hera'nın sadık kölesi, nedimesi olarak (Şekil 5) onun banyo yapmasına, süslenmesine yardımcı olup gece uyumadan tahtının başında bekleyen bir İris görüntüsü ile karşılaşılır (Bayladı, 2012, s. 261). İris ya da süsüne dair bu bilgi, onun klasik şiirdeki sevgilinin hizmetkârı niteliğiyle keşişen bir yerde konumlandırılabilir. Süsenin bu özelliği yukarıda sözü edilen özgürlük simgesi olmasıyla da tamamen karşıtlık gösterir. İris'in bu rolü, süsen çiçeğinin, sevgilinin yanında bulunan "bende" ve "köle" nitelendirmeleriyle ön plana çıkar⁷.

Nola dinildise adına süsen-i âzâd
Kapunda bende-i zâr u nizârdur süsen (Ahmed-i Rıdvân/Çeltik, 2017, G. 592/6)

[Süsen hür denilse ne çıkar; (o) huzurunda zavallı bir köledir.]

Âzâdeliğ ile oldı meşhûr
Kaddüne kül olmag ile süsen (Müniri/Ersoy, 2010, T. 5/3)

[Süsen, endaminin kölesi olmasına rağmen/olduğu için hür olmakla meşhur oldu.]

Süsen-i âzâde zeyn eyler gözüm güzlârına
Bu kabâ-yı süsenî kim ol kad-i dil-cûdadur (Muidî/Tanrıbuyurdu, 2018, G. 138/6)

⁶ Beyitte "goncanın ağzının yeniden açılması (dehân-ı goncayı bâz et-)", konuşmaya başlamak anlamıyla birlikte kadehi doldurmak için hazır hâle getirmek anlamında da düşünülebilir. "Süsenin dilini tazelemek (zebân-ı süsen-i ter kıl-)" ise yine belagat simgesi bağlamında yeni/orijinal sözler söylemenin yanı sıra sürahinin sıvı dökülen kısmından yeni bir ikram esnasında içecek akmasına işaret etmektedir. Bu nokta ise yine saki rolündeki İris'i düşündürür.

⁷ Bu beyitlerde süsenin özürlik simgesi de, hizmetçi oluşu ile belirgin bir tezat oluşturmuş hâlde görünüm ortaya koyar.

[Hür süsen, bu mor renkli kaftanın üzerinde olduğu o gönül alan endamı (sevgilinin bedenini) gözümün bahçesi için süsler.]

Oldum esir bir kadi şimşâda kim aña
Sünbül gulâm u süsen-i âzâd bendedür (*Sehabi*/Bayak, 2017, G. 55/3)

[Sünbülün (ve) hür süsenin köle olduğu bir endamlı güzele esir oldum.]

Serv süsen kulıdur kendü yürür âzâde
Nakşı gâyet de güzel geydüğü ammâ sâde (*Mostarlı Ziyâî*/Gürgendereli, 2017, G. 415/1)

[Sureti oldukça güzel, kıyafetinin tasarımı oldukça güzel ancak son derece sade (olan sevgilinin) servi ağacı ve süsen çiçeği kölesi (olmuş) kendisi (de) aldırış etmeden yürür.]

8. Elçi⁸

Klasik şiirde süseni haber taşıyıcı özelliğiyle görmek de mümkündür. Bu bağlamda süsenin Latince karşılığı İris, yer ile gök arasında bağlantıyı kuran, tanrılarla insanlar arasında haberleşmeyi sağlayan hâliyle de karşımıza çıkar.

Şekil 6: https://www.worldhistory.org/image/17260/iris-and-jupiter/#ci_related_filters=type:3&page:25

İris, yerle gök arasında köprü görevinden dolayı tanrısal haberci olarak görülmüştür. Zeus'un ayağı tez elçisi İris (Şekil 6), Antik Yunan'da gökkuşağı tanrıçasıydı. O, habercilik özelliği ile ilintili olarak rüzgâr gibi tez ayaklıdır. Hermes gibi tanrılarının mesajlarını, emirlerini veya öğütlerini iletmekle görevlidir. *İliada*'da, yalnızca İris haberci olarak gösterilirken *Odysseia*'ya göre habercilik görevini Hermes ile paylaşır. Shakespeare'in *The Tempest*'inde de yine aynı görevdedir. Kendisine verilen emirleri harfiyen tekrar eder. Parlak kanatları, rüzgârın nefesi gibi süratli ayakları olan bu peri, bulutlardan yere düşen dolu tanesi gibi, gökten yere uçar ve efendisinin emirlerini olduğu gibi tekrar ederek yerine ulaştırır (Emre, 1971, s. 230; Erhat & Kadir, 2008, s.18, 25; Schoberl, 1841, s. 282; Conner, 2015, s. 44, s.198; Necatigil, 2017, s. 67; Hamilton, 1942, s. 22, 75, 85; Gezgin, 2007, s. 128; Bayladı, 2012, s. 135; Erhat, 1978, s.175; Bozkurt, 2000, s. 93; Grimmel, 2007, s.333; Can, 2011, s. 39). Michel Corneille'nin Versay

⁸ Zülfü Livaneli'nin "@" işaretinin orijini ile ilgili değindiği bir mesele vardır: O, bu işreti kullanmadan kimseye posta gönderilemeyeceğini, bu işretin nereden çıktığını, ne anlama geldiğini sorgulayıp bununla ilgili çeşitli teorilerin ortaya koyulduğunu ancak en çok kabul gören kaynağın Farsça kökenli "şarap kabı", "testi" anlamına gelen "amfora" olduğunu ifade ediyor. Bununla birlikte bu simgeyi çokça önemseydiğini, iletişim çağının ve onu oluşturan eski kültür halklarına bağlanıp kuşaklarca aktarılan birikimin önemini vurguladığını söylüyor (2012: s. 128). Onun bu söylediklerinden hareketle bir adım daha geriye gidip "amfora" neyin simgesidir sorusunun cevabını, yazılı ve görsel kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerde bulabiliriz. Gelinek noktada "şarap kabı", "testi" anlamındaki amforanın iletişim konusunda simgeleşmesinin başlangıcına, tanrılara haber taşıyan, Zeus'un elçisi görevindeki ve tanrılara içecek sunan, sakil görevindeki İris'in testi taşıyan figürlerinin kaynaklık ettiğini düşünmek mümkündür.

Sarayı'nda bulunan *Iris and Jüpiter* tasvirinde bir bulutun üzerinde bulunan Jüpiter, yer ile gök arasındaki bağlantıyı sağlayan gökkuşağı ile simgelenen tanrılar ile insanlar arasında haber taşıyan İris'in kendisine hizmeti ile betimlenir (Impelusso, 2008, s. 34). Bu bilgilerin izlerini klasik Türk şiirindeki hayallerde de görmek mümkündür. Beyitlerde süsen, haber taşıyıcı nitelikte de okuyucunun karşısına çıkar. Aşağıda yer alan “*haber ver-*”, “*haber al-*”, “*haberi vardır*” gibi ifadeler onun bu özelliğine vurgu yapar.

Süsen-i dehr-tâbı söylese ger

Nelerinden virürdi saña haber (*Vücutî/Aydemir, 2017, M. 2357*)

[Zamanın süseni konuşabilseydi sana nelerden haber verirdi.]

Şimdicek süsenden aldım gizlice böyle haber

Zülf-i dil-dârı sabâ dağıtdığı çün bu seher (*Şanizade Ataullah/Çipiloğlu, 2005, T.1/2*)

[Süsenden daha biraz önce, sevgilinin zülfünü seher yelinin bu sabah dağıttığını böyle gizlice haber aldım.]

Aşağıdaki beyitler “*şeh-per-i Rûhü'l-emîn*”, “*per-i hoş*” şeklinde Cebrail'e dair nitelemeleri içerir. Hugo van der Goes'in *The Fall* adlı tablosunda da irisin simgelerinden biri kutsal ruh olarak anılan Cebrail'dir (Gomm, 2001, s. 88). Bununla birlikte Cebrail'in kanadını niteleyen yukarıdaki ifadeler ile kanatlı olarak tasvir edilen İris (Grimmal, 1990, s. 225; Necatigil, 2017, s. 67)'in bu fiziksel özelliklerinin; her ikisinin Tanrı'nın/tanrıların habercisi olmaları gibi ortak yönlerinin de elçilik bağlamında keşiştiği görülür. Şu beyitlerde bu bağlamdan söz edilebilir:

Bâg cennet hûr sâkî havz kevser câm mey

K'anda her bir berg-i süsen şeh-per-i Rûhu'l-emîn (*Revânî/Avşar, 2017, G. 23/6*)

[Bahçe cennet, huri saki, havuz Kevser Irmağı, kadeh şarap; orada süsen yaprağının her biri Cebrail'in upuzun/devasa kanadıdır.]

Cilve-i tâvus-ı cennet mî numâyed şâh-ı gül

Berg-i süsen zîb ü ferr-i şeh-per-i Rûhu'l-emîn (*Şem'î/Karavelioğlu, 2014, K. 13/7*)

[Çiçeklerin hükümdarı, cennet tavusunun tecellisi görünüyor; süsen yaprağı Cebrail'in upuzun kanadının zarafet ve nuru(dur).]

Yine gül Ahmedine âyetü'l-hak eyleyüp nâzil

Per-i hoş[ın] açup süsen hümâyûn itdi bostânı (*Şem'î/Karavelioğlu, 2014, K. 15/2*)

[Süsen, yine gül Ahmed'ine Tanrı'nın ayetini indirip görkemli kanadını açıp bahçeyi kutlu kıldı.]

9. Mezar Çiçeği

Daha önce bahsedilen sakilik görevini gerçekleştirmek için İris'in Ölüler Diyarı Styks'e yolculuğu (Bennefoy, 2019, s. 479) ve kötü ruhları kovan tanrıça olması, mezarlıklara ekilen süsene dair bir yorum geliştirebilmeyi mümkün kılar. Süsenin daha çok

mezarlıklarda yetişiyor olmasıyla onun ölen kişilerle tanrılar arasındaki haberleşmeyi sağlaması arasında bir ilgi olabilir (Karakurt, 2013, s. 38; Gezmiş, 2007, s. 173; Kolancı, 2019, s. 146). Bu konuyla ilgili Lehner de şunu söyler: Antik Yunan'da kadınların mezarlarında yetiştirilen çiçek olarak İris'in bir diğer görevi, ölen kadınların ruhunu cennete ulaşma yolculuğunda rehberlik etmesiydi (1960, s. 64).

Süsenle, mezarlıkta biten çiçek olarak Klasik Türk şiirinde de karşılaşılır. Aşağıdaki örnekleri elbette hançer ile süsenin yapraklarının benzerliği arasında anlam ilgisi ile açıklamak mümkündür ancak mezarlara ekilen bu bitki, yukarıda bahsi geçen yer altına, Ölüler Diyarı'na yolculuk (Bennefoy 2019, s. 479) bağlamını da düşündürür.

Hançerinden çekdüğüm şerh olmaz Âhî ol şehün

Diller olsa haşra dek kabrümde her süsen bana (*Âhî/ Kaçalın*, t. y., G. 8/5)

[Mahşere kadar kabrimde her süsen dil olsa (da konuşsa bile) o hükümdarın (sevgininin) hançerinden çektiklerim anlatılacak gibi değil.]

Bir meyyite döndüm kim süsenle kılalar zeyn

Sançılalı cismümün hançerlerin üstünde (*Emri/Saraç*, t. y., G. 495/4)

[Hançerlerin bedenime saplandığından beri bir ölüye döndüğümünden (beni) süsenle süslesinler.]

Biline hançer-i gamzenden öldüğüm tâ kim

Mezârüm üstüne zeyn eyle bârî süsenle (*Sehî/Yekbaş*, 2020, G. 211/4)

[Mezarımın üzerini süsen çiçeğiyle süsle; böylece etkili bakışının hançeriyle öldüğüm anlaşılın.]

Aşağıdaki beyitte ise -doğrudan mezar çiçeği olduğu vurgulanmasa da- İris'in Ölüler Diyarı'ndaki Styks Irmağı'na yolculuğu (Bennefoy 2019, s. 479) düzleminde süsen, ölüm ve yeraltı dünyası ile ilgili gönderme içerir. Bu mısralarda bahsi geçen görünümüyle, bu bölümde değerlendirilebilir.

Diyyeydi her gül-endâmün yir altunda nedür hâli

Olaydı ger bu gülşende zebânı süsenün gûyâ (*Ahmed-i Rıdvân/Çeltik*, 2017, K. 5/25)

[Süsenin bu bahçede dili konuşuyor olsaydı (da) her (bir) endamlı güzelin yer altında ne hâlde olduğunu söyleseydi.]

10. Işık ve Parlaklık

Klasik Türk şiirinin kurgu mekânları, cennete öykünen kusursuz bahçe tasvirleri (Yıldız, 2017, s. 434), eğlence ortamları olan meclislerin benzetmeliği olarak bu şiirde sıkça işlenir. Oradaki çiçekler kimi zaman içeceklere, kimi zaman eğlence meclisine katılan kimselere, kimi zamansa içecek ikram eden sakilere teşbih olunur. Bu mekânlar son derece ferah, aydınlatma açısından kusursuz ve estetik bir görünüm arz eder. Yine bu şiirde, yeryüzünü aydınlatma işlevi gören gök cisimleri ile de -bahçelerin benzetildiği- eğlence meclislerini ışıklandırın kandil veya diğer aydınlatıcı nesnelere arasında benzerlik vardır. Bazı beyitlerdeki meclis tasvirlerinde de ışığın simgesi (Cooper, 1999, s. 88; Gibson, 1996, s.

122; Lehner, 1960, s. 64) olarak karşılaşılan süsen, oradaki aydınlatma görevini üstlenmiştir. Bu simgesel özellik dikkatinde bakılacak olursa, onun klasik Türk şiirinde, ışık ya da ışıklı cisimlerle birlikte kullanıldığına da tanık olunur. Bu aydınlatma merkezli ifadelerde, onun bir çiçek olarak değerlendirilmesinin yanında gökkuşağının renklerini içeren bir çiçek olmasının da etkili olduğu söylenilebilir. Nitekim İris'in gökkuşağı tanrıçası olması ve parlak renklerden tasvir edilmesi de (Bayladı, 2012, s. 135) süsenin ışıkla ilgili olan “*pertev-nisâr*”, “*kanâdil-i fûrûzân*”, “*şem*”, “*şule*” gibi sözcüklerle nitelenmesine gerekçe olarak gösterilebilir.

Olunca sūsene pertev-nisâr ‘aks-i şafak

Misâl-i kavs-i kuzah reng reng ider meh tâb (*Antepli Aynî /Arslan, 2004, K. 3/5*)

[Şafağın yansıması süsene ışık saçınca dolunay (onu) gökkuşağı gibi renkli hâle getirir.]

Şeb-i ‘işret bu demde rûzdan ra’nâ vü rûşen-ter

Kenâr-ı bâgda süsen kanâdil-i fûrûzândır (*Laziklizade Feyzullah Nafiz/Demir, 2017, K. 6/12*)

[Süsen, bahçenin kucığında ışık saçan kandil olduğundan; eğlence gecesi, bu vakitte (şimdi) gündüzden güzel ve aydınlık(tır).]

Şem’-i sūsên şu’lesin gül dūdunu sünbül sanıp

Geceler pervâne-veş feryâdın artırdı hezâr (*Laziklizade Feyzullah Nafiz/Demir, 2017, G. 234/4*)

[Bülbül, süsen mumunun alevini gül; o alevin dumanını da sümbül sanıp geceler boyunca ışığın etrafında dönen kelebek gibi feryadını artırdı.]

11. Keder

Klasik şiire, sevgilisinden gördüğü eziyetlerden dolayı âşığı çevreleyen perişan ve üzgün bir portrenin yansıdığı görülür. Aşktan aldığı yaralar onun hem ruhunda hem bedeninde son derece olumsuz hâlde tezahür eder. Kesici ve delici aletler, bu anlamda âşığın bedenini özellikle de sinisini yaralayan bir işleve sahiptir. Bu işlevi kimi zaman bu aletlere benzetilen sevgilinin bakışları üstlenirken kimi zamansa incitici sözler ve ayrılık acısı mevcut yaraların failidir. Bu yaralar şiirde, hem somut hâlde gözlemlenebilir şekilde tasvir edilir hem de âşığın ruhunda oluşturduğu derin acılar şeklinde ifade edilir. Klasik şiirde süsen ve kederin işlendiği beyitler de yine âşığın çektiği eziyetler etrafında bir örüntü oluşturmuştur. Öte yandan kaynaklarda süsen ile Hz. Meryem’in simgesi olarak da karşılaşılar. Süsenin, sivri yapraklarından dolayı kılıç zambağı olarak nitelenişi bakire Meryem’in kederini temsil eder (Gibson, 1996, s. 122; Husti & Cantor, 2015, s. 76). Keder simgesi olarak iris *All’s Well That Ends Well*’de Rossillion Kontesinin ifadelerinde ve *Two Noble Kinsman*’da da görülür (Shakespeare, 1881, s. 49; 1897, s. 93). Klasik şiirde âşığın kederli dünyasının süsen ile birlikte ifade edildiği beyitleri de keder simgesi odağında okuyabilmek mümkündür.

Çü ben süsen-sıfât mâtem-zed'oldum

Yaraşmaz gonca gibi hurrem olmak (*Celîli*, Kazan Nas, 2018, G. 197/4)

[Ben süsen gibi matemden yaralandığımdan bana gonca gibi mutlu olmak yakışmaz.]

Nevfel görür ol şikeste-hâli

Ol süssen-i gülşen-i melâli (*Celîli*/Kazan Nas, 2018, M. 1166)

[Nevfel, o kırgın hâldeki kişiyi; o keder bahçesinin süsenini görür.]

[1. Gönül süsen gibi üzüntüden, dert ve gamın dikeninden kurtulmuş değil. 2. Gönül, üzüntüden, dert ve gamın dikeninden süsenin kurtulduğu gibi kurtulmuş değil.]

Dilâ merdânlığı ol zenden öğren

Lîbâs-ı mâtemi süsünden öğren (*Çâkerî*/Yıldız, 2017, M. 1873)

[Ey gönül, erkekliği (güvenilir, yiğit kimse olmayı) o kadından; matem elbisesini süsünden öğren.]

12. Kahramanlık

Antik Mısır'da süsen çiçeği zaferi ve gücü simgeliyordu. İrisin üç yaprağından biri de kahramanlığın simgesidir. Kralların ve hükümdarların asası iris çiçeği şeklinde tasarlanmıştır. Antik Japon'da da iris cesaretin sembolüydü (Lehner, 1960, s. 64). İngiliz

Şekil 7: Lehner, 1960: 60

kraliyet tacında ve Fransız askerî armasında da süsen çiçeği (fleur de lis) görülür (Şekil 7)(Millington, 1858, s. 254, s.333). Süsenin yapraklarının şekil itibari ile kılıca benzemesi klasik Türk şiirinde de sıklıkla kullanılan bir özelliktir. Kahramanlıkla birlikte cesaret, zafer, güç gibi simgesel karşılıklar ile süsen yapraklarının kılıca benzerliği arasında bir ilgi olduğu düşünülebilir. Aşağıdaki beyitlere bu açıdan bakıldığında, kılıcını kınından çıkarmış kahraman anlamındaki “yalın kılıç elinde dilâver” ifadesi; düşman askerine karşı nergisin süsünden güç alıp zafer elde edişi; Rüstem (Fars edebiyatının epik anlatılarında kahramanlığıyla ön planda olan tarihî-mitolojik karakter) rolünü üstlenen ve güçlü bir hükümdar imajını belirten “*sâhib-kırân*” nitelmesiyle süsen yukarıda ifade edildiği gibi kahramanlığın, gücün ve zaferin temsili olarak değerlendirilebilir.

Açdı diyâr-ı gülşeni süssen sabâyile

Yalın kılıç elinde dilâver degül midür (*Ereğlili Tûrâbî*/Okuyucu, 2004, G 6/4)

[Bahçeyi seher yeliyle birlikte parlatan süsen, kılıcını kınından çıkarmış hâldeki yiğit değil midir?]

Bahtına ger sığınup tîgi ala süsünden

Düşmenün leşkerine ola muzaffer nergis (Ahmedî/Akdoğan, t.y, K. 45/33)

[Nergis, süsenin talihine güvenerek ondan kılıcını alıp düşman askerine karşı zafer elde etmiş ola.]

Gül pâdşeh-i bâğçedir bülbülü çavuş

Süsen çemenün Rüstemidir Zâl karanfil (*Hâfid/ Ünal Öztürk*, 2003, G. 167/2)

[Bahçenin hükümdarı gül, oranın çavuşu da gül; süsen o bahçenin Rüstem'i karanfil de Zal'idir.]

Pes andan açdı dil eyle ki süsen

Hümâ'nın erlign kıldı mu'ayyen (*Cemâli*, Horata/ 2016, M. 2106)

[Ondan sonra süsen gibi dil açarak (konuşarak) Hüma'nın yiğitliğini anlatıp açıkladı.]

Gücün ve zaferin simgesiyle bu beyitte hükümdarlık niteliğiyle göze çarpar:

Olup gülşende süsen dâl-ı hançer

Sanasın ortanın sâhib-kırânı (*Kânî*, Yazar, 2017, K. 41/ 37)

[Süsen, dal harfi şeklindeki hançer olup adeta meydanın hükümdarıdır.]

13. Ritüel

Plinius, *Nature History* adlı eserinde antik dönemde süseni koparmak için bir ritüelden bahseder. Buna göre onu koparmadan yaklaşık üç ay önce toprak bal şerbeti ile ıslatılarak topraktan söküleceği esnada etrafına kılıç ile üç adet daire çizilip⁹ yerinden çıkarılacağı zaman bu kılıcın ucu gökyüzüne kaldırılmış. Ayrıca bu bitkiyi toplayacak kişinin de temiz ve iffetli olması gerektiği düşünülmüş (Bostock, 1855, s.19). Süsen için gerçekleştirilen bu toplama ritüelinde kılıç ile süsen etrafına çizilen daireye odaklanılacak olursa, bu bilginin şu beyitte görünür hâle geldiği söylenebilir,

Kapunda süsen ü gonce çü bağladı dil agız

Bulara mülk-i çemen tîg ile musahhardur (*Şeyhi/Biltekin*, 2017, G. 45/4)

[1. Bahçenin kılıç ile büyülenmesinden/boyun eğdirilmesinden dolayı huzurunda süsen ve gonca ağız dil bağladı (konuşmadı). 2. Kılıç ile (sevgilinin bakışlarından dolayı), süsen ve gonca boyun eğip konuşmayınca bütün bahçe (de) onların bu tavrına itaat etti/itaat edip sevgili karşısında sustu/büyüledi/boyun eğdi.]

14. Zarafet

Süsen, Çin mitolojisinde zarafet ve yalnız güzelliği simgeler (Gibson, 1996, s. 122). Bu noktada kadim İran'da da süsen, Akamenid döneminin ana tanrıçası; saflığı, nezaketi ve doğurganlığı sembolize eden Anahita ile ilişkilendirilir (Yıldırım, 2006, s.645; Savari & Sheikhi, 2023, s.137). Bununla birlikte yukarıda da bahsedildiği gibi süsen ile zambak arasındaki ilişki düşünüldüğünde, "insan" anlamına gelen Pehlevicede "jen (𐭪𐭫)" ve Mâdi

Antik dönemlerde ritüel olarak daire çizmek ile ilgili bkz. Yılmaz, H. (2018). Klasik Türk şiirinde "daire çekmek/çizmek" deyiminin kültürel kökenlerine dair. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (4), 168-171.

dilindeki “zen (زن)” (Dehhoda, 1373, s. 12934) sözcüğü; Orta Farsçada ve Part dilinde, Anahid Banu ateşkedesinde bulunan Zerdüşt Kâbesi’ndeki I. Şapur yazıtında “banug (بانوگ)” saray kadınlarının unvanı ve ana tanrıça Anâhid (Anahita)’in ünvanıdır (Recebî 1350’den aktaran Savari & Sheikhi, 2023, s. 137). Pek çok Sâsânî metninde geçen söz konusu “hanım” ünvanı Nâhid/Venüs için kullanılmaktadır. İhtar için de kullanılan “banu” ünvanının Babil’den geldiği düşünülür (Boyce, 1983, s. 1006).

Rönesans sanatında kılıç zambağı olarak bilinen İris çiçeği ile de Hz. Meryem’in sembolü olarak karşılaşılr (Taylor, 1995, s. 60). Çiçekler Orta çağ elyazmalarında bakire Meryem’i temsil ediyordu. Erken dönem Flaman tablolarında da bu gelenek devam etti. Hugo van der Goes’in *Portinari Altarpiece*’si iki vazoda bulunan zambak ve menekşeyle birlikte resmedilen üç iris de erdenliğin simgesidir. Hans Membling’in *Flowers in a jug* adlı tablosunda da zambak ve üç iris Meryem’i simgeler (Taylor, 1995, s.120-121). Yine Hugo van der Goes’in *The Fall* adlı tablosunda da iris, kutsal ruh (Cebrail) ile birlikte bakire Meryem’i simgeler. Diğer bir kaynakta da iris yine bakire Meryem’e atfedilir (Gomm, 2001, s. 88; Lehner, 1960, s. 64). Flaman sanatçıların eserlerinde dinî bir sembol olarak yer alan iris, genellikle Meryem çiçeği olan zambağın rakibi olarak değerlendirilir. İris, resimlerde zambakla birlikte veya onun yerine geçer. İspanyol ressamlar da irisi cennetin kraliçesi Meryem’in bir özelliği olarak benimsemişlerdir (Husti & Cantor, 2015, s. 76).

Şiirde sevgilinin yüzüne teşbih olunan süsen çiçeğini (Girâmî, 1321, s.199) Zarafetin, güzelliğin ve erdenliğin simgesel karşılığı olarak şu beyitlerde görebilmek mümkündür:

Celilî düşdi cüdâ şâh-ı süsen-i terden
Gögerdi seng-i belâdan dil-efgâr ağlar¹⁰ (*Celilî/Kazan Nas*, 2018, D. G 120/7)

[Celilî, taze süsen olan şahından (sevgilisinden) ayrı kalıp yaralı gönül de belâ taşından morarmış hâlde ağlar.]

Zarafetin simgesi süsen ile ilintili olarak Celilî’nin “süsen-i ter” terkipteki “ter” sözcüğünün anlamlarına bakıldığında onu pek çok karşılığını görebilmek mümkündür. Zarafet ve güzellik odağında *zarif*, *nazik*, *endamlı*, *latif*, *doğal* gibi anlamları; erdenlik odağında *sağ*, *arı*, *orijinal*, *pak*, *güzel*, *kirlenmemiş* anlamlarını karşılar. Yine benzer çağrışımlara denk gelecek şekilde *körpelik*, *acemilik* anlamlarına da gelen bu sözcüğün (Redhouse, 1987, s.524) süsen ile oluşturduğu terkibe odaklanıldığında, bu bölümdeki simgesel bağlam ile örtüştüğü söylenilebilir.

Aynı zamanda “süsen-i ter” terkipteki “ter” sözcüğünün bu bölümün başında bahsedilen ana tanrıça ile özdeş olan *güzellik*, *parlaklık*, *bekâret* nitelikleri; *ıslaklık*, *nem*,

¹⁰ Ana tanrıçanın farklı kültürlerdeki görünümü ve nitelikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Kılıç, M. (2021). Hint Mitolojisindeki Sarasvatî’den Klasik Türk Şiirindeki Zühre’ye. *Turkish Studies-Language and Literature*, 16(3),1621-1637.

sulu, sıvı içeren gibi anlamlarla (Redhouse, 1987, s.524) yine ana tanrıça ile ilişkilendirilen suyun çağrışımını beytin arka planında algılayabilmek mümkündür¹¹.

Küşte-i hançer-i hûn-rîzûn idersin seveni
Süsen-i bâg-ı letâfet seven ölsün mi seni (*Vasfî/Gürbüz*, 2018, G. 3648)

[Güzellik bahçesinin süseni, seveni kan döken hançerinle öldürürsün; seni seven ölsün mü?]

Vasfî'nin bu beytinde de yine "*süsen-i bâg-ı letâfet*" ifadesine odaklanıldığında "*zarafet, çekicilik, güzellik*" anlamlarına karşılık gelen "*letâfet*" sözcüğü (Redhouse, 1987, s.524) ile oluşan süsen terkihi için aynı göndermeden bahsedilebilir.

Zebânum olsa her mû idemez şerh
Gamum ol süsen-i zîbâya heyhat (*Celîlî/Kazan Nas*, 2018, G. 51/4)

[Her kıl/tüy dilim olsa (da) o güzel süsene kederimi anlatamaz; çok yazık!] Bu beyitte de güzel süsen nitelemesini ifade eden terkip de yine güzellik simgesinin karşılığı olarak değerlendirilebilir.

15. Sadakat

Süsen sadakati de simgeleyen bir çiçektir (Lehner, 1960, s. 64). Taranan metinlerde bu simgesel karşılığa uygun olduğu düşünülen bir tanığa ulaşılmıştır.

Müdde'î hâr u Celîlî süsen-i bâg-ı vefâ
Veh ki dil-keş görünür ey kebg hâristân sana (*Celîlî/Kazan Nas*, 2018, 28/6)

[Ey keklik! Davacının diken ve Celîlî'nin sadakat bahçesinin süseni olduğu dikenlerle kaplı bahçe sana cazip gelir.]

16. Bilgelik

Süsenin simgesel karşılıklarından bir diğeri de bilgeliktir. Antik Mısır'da iris çiçeği şeklinde tasarlanan hükümdarların arasındaki üç yapraktan biri de bilgeliliği temsil ediyordu (Lehner, 1960, s. 64; Husti ve Cantor, 2015, s. 73-79). Bir tanıkta da "*marifet ehli süsen*" nitelemesiyle bu karşılığı görebilmek mümkündür.

Çü süsen ma'rifet ehli tut hem
Egerçi deh-zebândur olmuş ebkem (*Hümâmî*, Altun, 2017, M. 507)

[Ayrıca marifet ehlinin süsen gibi olduğunu varsay; her ne kadar on dilli olsa da susmuştur.]

Sonuç

Klasik Türk şiirinin çokanlamlı yapısı bu şiiri farklı açılardan anlamlandırabilmeyi mümkün kılar. Bu anlamlandırma sürecinde bazı deyim, ifade veya kavramlar kültür ve inançlara ait çeşitli sembollere işaret edebilmektedir. Metinlerde geçen süsen çiçeğinin

kullanım bağlamları da bu işaretler odağında incelenmiştir. Bu incelemeyle şairlerin süsen çiçeğiyle oluşturduğu ifadelerin arka planındaki bilgilerin kadim dönemlere işaret ettiği tespit edilmiştir. Bunun sonucunda bahsi geçen çiçeğin “*süsen-i âzâd/âzâde*” terkihiyle özgürlük sembolü; “*tâze edâ vir-*”, “*ratbü'l-lisân*”, “*fasîh*”, “*üstâd-ı belîğ*” gibi ifadelerle birlikte dil, lisan, belagatlı üslup; “*du 'â bâğında gûyende ol-*”, “*şükr-i Hak ile ratbü'l-lisân ol-*”, “*nâm-ı pâkini lisâmna al-*” ifadeleriyle birlikte Tanrı'ya dua eden insan sembolü olarak karşılaşılmıştır. Öte yandan Latince adı İris olan süsen, Yunan mitolojisinde gökkuşağı renginde tüle sarınmış hâlde kanatlı bir kız figürü ile ya da ince ipekli elbiseyle tasvir edilmiştir. Onun, bedeninde “*vâlâ-yi ter*”, “*asmânî pîrehen*”, “*gök pîrehen*” “*köhne ihrâm*”, “*gök fûta*”, “*gök gönlek*” taşıdığı beyitler bu tasvirlerin birer hayalini yansıtmaktadır. Olympos tanrılarında su dağıtan İris, klasik şiirde saki ya da kadeh görünümünde bir süsen ile karşılık bulmuştur. Sakilik görevindeki süsenin altın güğümle taşıdığı içeceğin görüntüsüne ise beyitlerde “*zerrîn kabak*”, “*şîşe-i zer*” terkipleri tanıklık eder. İris'in getirdiği su üzerine yemin eden tanrıların yeminlerini bozmaları sonucunda karşılaştıkları yaptırıma dair bir görüntüyü de “*şikest-i tevbe*” ifadesinin geçtiği Nedim'e ait mısralarda görebilmek mümkündür. Hera'nın sadık hizmetçisi, nedimesi olan İris, şiirde “*bende/köle*” olan süsen ile görünür hâledir. Bununla birlikte İris'in bahsi geçen suyu getirirken yeraltına, Ölüler Diyarı'na yaptığı yolculuk da süsenin mezarlık çiçeği olarak şiirde yer almasıyla örtüşür. Tanrıdan haber getiren İris ise, beyitlerde süsenin “*haber ver-*”, “*haber al-*”, “*haberi vardır*” gibi ifadelerle kullanılarak simgesel bir görünüm kazanmıştır. Yine Tanrısal haberci bağlamıyla birlikte kanatlı tasvir edilen İris ile haberci melek Cebrail'in kanadını niteleyen “*şeh-per-i Rûhu'l-emîn*”, “*per-i hoş*” gibi ifadeler de beyitlerde dikkat çeken başka bir özelliktir. Bundan başka, gökkuşağı tanrıçası olup parlak bir şekilde tasvir edilen ve ışık simgesi olan İris'ten yola çıkıldığında süseni niteleyen “*pertev-nisâr*”, “*kanâdil-i fûrûzân*”, “*şem*”, “*şule*” gibi kelimelerin etrafında yoğunlaşan hayallerle karşılaşılmıştır. Kederin simgesi olarak ise “*süsen-sifât mâtem-zede ol-*”, “*süsen-i gülşen-i melâl*”, “*libâs mâtemini süsenden öğren-*” ifadeleri göze çarpar. Zaferin, gücün ve kahramanlığın simgesi olan süsen ile de “*elinde yalın kılıç dilâver*”, “*çemenin Rüstem'i*” gibi ifadelerin olduğu beyitlerin örtüştüğü görülür. Plinius'un haber verdiğine göre süsenin topraktan sökülmesi için bazı ritüeller yapılır. Buna göre antik dönemlerde koparılmadan önce etrafına üç daire çizilen süsen Şeyh'in “*tîğ ile müsahhâr*” ifadesinde yer bulmuştur. Zarafetin, güzelliğin simgesi olan süsene bakıldığında da “*süsen-i bâğ-ı letâfet*”, “*süsen-i zîbâ*” terkiplerinin geçtiği beyitlere rastlanılmıştır. Sadakat simgesi süsen ise bir beyitte “*süsen-i bâğ-ı vefâ*” ifadesi ile tanıklanabilirken bilgeliğin simgesi olan süsen de bir beyitte “*marifet ehli*” nitelemesiyle vurgulanır. Sanat eserlerindeki gerek yazılı gerek görsel ifadelerde süsenin farklı dönemlerde ve farklı sanat alanlarında aynı simgesel görünümlerle kesiştiğini görebilmek mümkündür. Sanatçıların, toplumun ortak bilinçdışındaki malzemelerle işlediği eserler, süsenin simgesel yolculuğunun izi sürüldüğünde de bir kez daha sanatın evrenselliğinden söz edebilmeyi olanaklı hâle getirir. Bundan başka, klasik Türk şiirindeki bazı ifadelerin karşıladığı anlamların, okuyucunun zihninde berraklık kazanmasının köken bilgisine ulaşmakla mümkün olabileceği söylenilebilir.

Kaynaklar | References

- Akdoğan, Y. (t.y.) “*Ahmedî, Divan*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78354/divanlar.html>
- Akdoğan, Y. (t.y.). “*Ahmedî, İskendernâme*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Aksoyak, İ. H. (2018). “*Gelibolulu Mustafa Âli, Divanlar*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Altun, M. (2017). “*Sî-Nâme-i Hüâmî*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55732,si-name-i-humamipdf.pdf?0>
- Ambros, E. (1982). *Candid penstrokes: the lyrics of Me'âlî an Ottoman poet of the 16th century*. Klaus.
- Arı, A. (1994). Sakıp Mustafa Dede: hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve Dîvânının tenkitli metni [Doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Arslan, M. (2004). *Antepli Aynî Divanı*. Kitabevi Yayınları.
- Arslan, M. (2018). “*Mihri Hâtun Dîvânı*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78354/divanlar.html>
- Atalay, M. (2014). *İran edebiyatı tarihi*. Demavend Yayınları.
- Avşar, Z. (2017). “*Revânî Dîvânı*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78354/divanlar.html>
- Aydemir, Y. (2017). “*Vücutî, Hayâl u Yâr*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56189,vucudi-hayal-u-yarpdf.pdf?0>
- Aytaç, A. (2017). “*Aşkî, Heft Peyker*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191380/aski-heft-peyker.html>
- Bayak, C. (2017). “*Şehâbî Dîvânı*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?0>
- Bayladı, D. (2005). *Mitoloji sözlüğü*. Say Yayınları.
- Bayladı, D. (2012). *Tanrıların öyküsü*. Say Yayınları.
- Bayram, Y. (2012). Klasik Türk şiirinde duyguların dili: çiçekler. *Turkish Studies*, 2 (4), 209-219.
- Afsâr, I. (Ed.). (1321). *Gol u giyâh der hezâr-sâl şî'r-i Fârsî*. İntişârât-ı Sahn.
- Bennefoy, Y. (2019). *Mitolojiler sözlüğü*. çev. Yılmaz, L. Alfa Yayınları.
- Biltekin, H. (2018). “*Şeyhî Divanı*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0>
- Abella J. vd. (Ed.). (2024). *Britannica* <https://www.britannica.com/plant/Iris-plant-genus>
- Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan mitolojisi*. Ötüken Yayınları.

- Canpolat, M. (1982). *Ömer Bin Mezîd Mecmû'atü'n-nezâ'ir*. TDK Yayınları.
- Conner, N. (2015). *Her yönüyle Klasik mitoloji*. çev. Candaş, D. Arkadaş Yayınevi.
- Cooper, J. C. (1999). *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*. British Museum Book Shop.
- Çeltik, H. (2017). "Ahmed-i Rıdvan Dîvânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0>
- Çipiloğlu, A. R.(2005). Şânîzâde Mehmed Atâullah ve Divânı [Yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Dehhoda, A. E.(1373). *Lugatnâme-i Dehhodâ: Müessese-i İntişarât ve Çâp-ı Dânişgâh-i Tahran*.
- Demir, E. (2012). Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstânköyî'nin Fihristü'l-Ervâm adlı eserinde geçen bitki adları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 46, 2-28.
- Demir, H. (2017). "Laziklizâde Feyzullah Nâfiz Divânı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdf.pdf?0>
- Dioscorides (2000). *De Materia medica*. Ibdid Press.
- Erhat, A. (1978). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Ersoy, E. (2010). II. Bayezit devri şairlerinden Müniri hayatı, eserleri ve divânı (İnceleme-Tenkitli Metin) [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Gezgin, D. (2007). *Bitki mitosları*. Sel Yayıncılık.
- Gibson, C. (1996). *Signs and Symbols: An Illustrated Guide to Their Meaning and Origins*. Barnes and Noble.
- Grimmal, P. vd. (1990). *Dictionary of Classical Mythology*. Penguin Reference.
- Grimmal, P. (2007). *Mitoloji sözlüğü*. çev. Tümgüç, S. Kabalcı Yayınevi.
- Güner, A. (2021). *Resimli Türkiye florası*. <https://turkiyeflorasi.org.tr/pdf/10.30796/ANGV.2021.9.pdf>
- Gürbüz, M. (2012). *Rezmî Divan*. Grafiker Yayınları.
- Gürbüz, M. (2018). "Sultanı Hübâna Münasib Eş'âr (İnceleme-Metin-Şair ve Şiir Dizini)". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58582,sultan-i-hubana--munasib-esarpdf.pdf?0>
- Gürgendereli, M. (2017). "Mostarlı Hasan Ziyaî Divanı". <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>
- Hamilton, E. (1942). *Mitologya*. çev. Tameri Ü. Varlık Yayınları.
- Homer (1971) *İlliada*. çev. Emre, A. C. Varlık Yayınları.

- Homeros (2008). *Odyseia*. çev. Erhat, A. ve A. Kadir. Can Yayınları.
- Horata, O. (2016). *Cemâli, Hüma vü Hümâyun (Analysis-Critical Text-Facsmile)*. Harvard University.
- Husti, A. & M. Cantor (2015). A Review sacred connection of ornamental flowers with religious symbols. *Proenvironment*, 8, 73-79.
- Impelusso, L. (2008). *Nature and its symbols*. çev. Sartarelli, S. Mondadori Italian.
- Redhouse, J.W. (2009). *Muntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*. TDK Yayınları.
- Kaçalin, M. (t. y.) “*Ahî Divanı*”.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0>
- Karavelioğlu, M. (2014). *Prizrenli Şem’i Divanı*. TÜYEK.
- Kaya, B. A. (2017). “*Azmizâde Hâletî Divânı*”.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>
- Kazan Nas, Ş. (2018). “*Celîlî Divânı*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0>
- Kazan Nas, Ş. (2018). “*Celîlî, Leyla vü Mecnûn*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58919,celili-leyla-vu-mecnunpdf.pdf?0>
- Kazan Nas, Ş. (2019). “*Celîlî, Husrev ü Şîrîn*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64195,celili---husrev-u-sirinpdf.pdf?0>
- Kılıç, M. (2021). Hint mitlojisindeki Sarasvatî’den klasik Türk şiirindeki Zühre’ye. *Turkish Studies-Language and Literature*, 16(3), 1621-1637.
- Kılınç, A. (2021). *Fuzulî Divanı* (İnceleme-Tenkitli Metin). TYEK.
- Kırbıyık, M. (2017). “*Katib-zâde Sakıb Divânı*”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0>
- Korkmaz, E. (2008). *Simgeler sözlüğü*. Anahtar Kitaplar.
- Köksal, F. (2003). *Ravzatü’l Envâr*. Kitabevi Yayınları.
- Küçük, S. (t. y.) “*Bakî Divanı*”.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>
- Lehner, E. (1960). *Folklore and symbolism of flowers, plants and trees*. Tudor Publishing Company.
- Glück, L. (1943). *The Wild Iris*. Ecco Press.
- Halîmî, L. (2013) *Lugat-i Halîmî*. haz. Uzun, A. TDK Yayınları.
- Boyce, M., ML Chaumont, C. Bier (2012). “Anâhid”, *Encyclopædia Iranica*. 1(9), 1003-1011.

- Macit, M. (2017). “Nedîm Dîvânî”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>
- Salâhî, M. (2019). *Kâmus-ı Osmânî*. haz. Birinci, A. TYEK.
- Mermer, A. (2020) “Karamanlı Aynî Divanı”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>
- Millington, E. J. (1858). *Heraldry in history, poetry, and romance*. Chapman and Hall.
- Necatigil, B. (2017). *Küçük mitologya sözlüğü*. YKY Yayınları.
- Okuyucu, C. (2004). *Ereğlili Türabî Divanı*. Fatih Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, M. (1999). *Neccarzâde Rıza Divanı* [Yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Parlatır vd. (2006). *Lügat-ı Cûdî*. TDK Yayınları.
- Plinius (1855), *Natura history*. çev. Bostock, V. II. Henry G. Born, Yok Street, Covent Garden.
- Rangchi, G. (1389). *Flowers and plants in Persian literature up to the Moghols period*. *Pejuheşgâh-ı Ulûm-u İnsânî ve Mütâlaât-ı Ferhengî*.
- Redhouse, J. W. (1987): *A Turkish and English lexicon*. Librairie du Liban Publishers.
- Saraç, Y. (t. y.) “Emrî Divanı”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>
- Gomm, S. C. (2001). *Hidden Symbols in Art*. Rizzoli.
- Savari & Sheikhi (2023). *Etymology of Iris in Persian flower and bird miniature*. *Journal of Fine Arts*. 2 (8), 135-146.
- Schoberl, F. (1841). *The Language of flowers, with Illustrative poetry*. Saunders and Otley.
- Tanrıbuyurdu, G. (2018) “Kalkandelenli Mu’îdî Divanı”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59883,kalkandelenli-mu39idi-divanipdf.pdf?0>
- Taylor, P. (1995). *Dutch flower painting*. Yale University Press.
- Toparlı, R. (2000). *Lehçe-i Osmanî*. TDK Yayınları.
- Ünal Öztürk, H. (2003). 18. Yüzyıl Şairi İbrahim Hafîd Paşa: *Hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- William, J. R. (Ed.). (1881). *All’s Well That Ends Well*. Harper & Brothers Publishers.
- Herford, C. H. (1897). *The Two Noble Kinsman*. J. M. Dent and Company.
- W. Shakespeare (2000). *The Tempest*. çev. Bülent Bozkurt. Remzi Kitabevi.
- Yazar, İ. (2017). “Kânî Dîvânî”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55833,3-kani-divanipdf.pdf?0>
- Yekbaş, H. (2020). “Sehî Bey Divanı”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0>

- Yıldız, A. (2017). “Çâkerî, Yûsuf ü Züleyhâ”. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56158,cakeri-yusuf-u-zuleyhapdf.pdf?0>
- Yıldız, A. (2017). Klasik Türk şiirinde menekşe ile ilgili benzetmelerin kökeni üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, 433-450.
- Yılmaz Kolancı, B. (2019). Grek ve Roma dünyasında İris (Süsen) bitkisi. Ed. Erön, A.-Erdan E., *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya sunulan Yazılar* (s. 139-150). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Yılmaz, H. (2018). Klasik Türk şiirinde “daire çekmek/çizmek” deyiminin kültürel kökenlerine dair. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (4), 168-171.
- Livaneli, Z. (2012). *Edebiyat mutluluktur*. Doğan Kitap.
- <https://www.worldhistory.org/Iris/>
- <https://www.theoi.com/Gallery/P14.5.html>